

بررسی محل و مرقد حضرت زینب کبری (سلام الله علیها)

کاری از هسته پژوهشی مدرسه فاطمه الزهرا

(سلام الله علیها) اردکان

مقدمه

■ درباره محل دفن و مرقد شریف حضرت زینب کبری (سلام الله علیها) در میان تاریخ نویسان اقوال زیادی وجود دارد که در این نوشته به چند مورد اشاره می شود و نظر مورد قبول بیان می شود:

قول اول: شهر سنجار

■ «سنجار» شهری معروف در شمال عراق و جنوب منطقه «نصیبین» و بر سر راه شام است. در این شهر مراقدی منسوب به اهل بیت (علیهم السلام) قرار دارد. یکی از این مراقد شریف، منسوب به حضرت زینب کبری (سلام الله علیها) دختر امام علی (علیه السلام) است.

بررسی این قول:

این قول سند تاریخی ندارد و مهم‌ترین دلیل آن، شهرت میان مردم به‌ویژه بومیان منطقه است.

اقوال دیگر نیز بسیار ضعیف است. در مطالعاتی که نگارنده در این باره داشته، تنها یک منبع از اقوال متأخر به دست آمد که این دیدگاه را در کنار اقوال دیگر آورده و تأکید کرده که این قول، سند قطعی و تاریخی ندارد. با این حال، تصریح کرده است که این مرقد در طول تاریخ، توسط دولت‌های شیعی چون آل بویه، حمدانیان و عقیلیون بازسازی و آباد شده است. (حسن موسی صفار، المرأة العظيمة، ص ۲۳۸).

قول دوم: شهر مدینه

■ برخی گفته‌اند که مرقد زینب کبری (سلام الله علیها) در شهر مدینه، در قبرستان بقیع است؛ البته بدون تعیین محل دقیق آن و ثبت مشخصات لازم است.

ادله این گروه:

➤ رسیدن و ورود حضرت زینب به مدینه در تاریخ ثابت است؛ اما خارج شدن ایشان از مدینه در تاریخ به اثبات نرسیده است.

➤ سید محسن امین عاملی از طرفداران این قول است، فرموده است: قبر آن حضرت باید در مدینه باشد چون ثابت نشده که آن حضرت پس از بازگشت به مدینه از آن خارج شده باشد، حتی اگر ملتزم شویم که تاریخ وفات و محل قبر او در بقیع نا معلوم است؛ چه بسیارند افرادی از اهل بیت و خصوصاً بانوان این خاندان، که به همین صورت، تاریخ وفات و قبرشان مخفی است. (دایره المعارف اعیان الشیعه، ص ۷۰)

بررسی قول دوم:

- در نقد سخن ایشان با احترام به مقام علمی و شخصیت والای علامه باید گفت:
- تحقیق در مسائل تاریخی برای عموم آزاد است. مرحوم امین در مسائل تاریخی به حجیت ظن معتقد است که مدرک قابل قبولی نیست.
- از سید امین باید پرسید اگر قبر حضرت در مدینه است و به ادعای ایشان مرقد موجود در روستای راویه در حومه دمشق قبر زنی مجهول النسب است، چرا خود آن مرحوم پس از وفات در ورودی حرم حضرت زینب (سلام الله علیها) در حومه دمشق دفن کرده‌اند؟ آیا به وصیت خودش بوده یا فرزندان ایشان با اینکه نظر پدر خود را درباره این مکان می دانستند پدر را دفن کردند!
- در مدینه منوره و قبرستان بقیع قبری که منسوب به آن حضرت باشد موجود نیست .
- با توجه به شخصیت ممتازی که حضرت زینب در خاندان نبوی و همه مردم برخوردار بود در هیچ یک از کتب تاریخ مدینه و مزارات آن، نامی از محل قبر او به میان نیامده است؛ با این که نام زنانی با شأن پایین تر از ایشان آمده و در کتب تاریخ مدینه ثبت شده است.
- هیچ کدام از ائمه معصومین خصوصا امام سجاد، امام باقر و امام صادق (علیهم السلام) از این موضوع مهم سخنی نگفته‌اند.

قول سوم: شام

- بسیاری از مورخان و عالمان با توجه به دلایل فراوانی که دارند، معتقدند مرقد مطهر زینب کبری (سلام الله علیها) در روستای «راویه» شام و در منطقه «غوطه» دمشق است.

ادله این گروه

- بیشتر مورخان و پژوهشگران با دلایلی چون: قدمت تاریخی،
- زیارت سیده نفیسه در سال ۱۹۳ هجری،
- گواهی بیشتر نویسندگان و گردشگران،
- متن وقفنامه «سید حسین موسوی» در سال ۷۶۷ هجری
- و تأیید قاضیان هفت گانه شامی،
- گزارش کرامات بی شمار و تأیید ضمنی و عنایت ویژه امام معصوم (علیه السلام)
- این دیدگاه را تقویت کرده و به قطعیت نزدیک می سازد.

اشکالات این قول:

این قول با تمام شفافیت و برجستگی‌هایی که دارد، از دو اشکال که تاکنون حل نشده مبری نیست:

الف. علت آمدن حضرت زینب (سلام الله) به شام: بیشتر مورخان دلیل آمدن حضرت زینب (سلام الله علیها) به شام را وقوع قحطی در مدینه می‌دانند. بنا بر روایات موجود، حضرت در آن سال همراه همسرش عبدالله بن جعفر به شام آمد که این مطلب به دلایل فراوان قابل خدشه است و با تناقضات و ابهامات بسیار روبه‌روست. به همین دلیل قابل پذیرش قطعی نخواهد بود.

ب. بسیاری از مورخان آورده‌اند: بانویی که در راویه شام دفن است، «ام کلثوم» فرزند امام علی (علیه السلام) است. البته مورخانی چون ابن بطوطه و ابن طیفور گفته‌اند که منظور از ام کلثوم همان زینب کبری است. با تصریح این دو، باید مشکل حل شده باشد. اما این گونه نیست. مشکل این جاست که برخی مورخان چون: ابن جبیر از این ام کلثوم به «زینب صغری» تعبیر کرده‌اند؛ نه «زینب کبری»؛ لذا مشکل به حال خود باقی است. از سوی دیگر، سنگ‌نوشته‌ای که در سال‌های اخیر از آن مرقد شریف کشف شده، همین مطلب را ثابت می‌کند: «هذا قبر زینب الصغری المکنه بام کلثوم ابنت علی بن ابی طالب امها فاطمة البتول سیده نساء العالمین ابنت سید المرسلین محمد خاتم النبیین صلی الله علیه و آله وسلم».

هذا قبر ريس الصغرى
المكناه بام كلثوم ابنت
علي بن ابي طالب امها فاطمة
طمة البتول سيدة نساء
العالمين ابنت سيد المرسلين
سلسا محمد حاتم السلسا
صار الله عليه و سلم

هذا قبر زينب الصغرى المكناة بام كلثوم ابنت علي بن ابي طالب أمها
فاطمة البتول سيدة نساء العالمين ابنت سيد المرسلين محمد خاتم النبيين ﷺ

قول چهارم: مصر

■ برخی از مورخان قبر شریف حضرت زینب (سلام الله علیها) را در قاهره مصر می‌دانند.

ادله این گروه

➤ ۱- کتاب «اخبار الزینبیات» عبیدلی سندی محکم برای برخی مورخان از جمله ایت الله قزوینی شده تا قائل شوند که مرقد حضرت زینب (سلام الله علیها) در مصر است. در این رساله شش روایت نقل شده که هر یک گویای سفر هجرت گونه حضرت زینب (سلام الله علیها) به مصر و رحلت و دفن آن بانوی بزرگوار در محله «قناطر السباع» شهر قاهره است. از این روایات چنین به دست می آید:

زینب کبری دختر امام علی (علیه السلام) و فاطمه زهر (سلام الله علیها)، پس از حادثه کربلا و بازگشت از سفر کوفه و شام، مردم مدینه را به قیام علیه حکومت استبدادی بنی‌امیه دعوت می‌کرد. «عمرو بن سعید اشدق» حاکم وقت مدینه به یزید نامه نوشت و فعالیت‌های انقلابی حضرت زینب (سلام الله علیها) را به اطلاعش رساند. یزید در پاسخ فرماندارش دستور تبعید داد. حضرت با اینکه مخالف بودند، اما زنان بنی‌هاشم او را به این کار تشویق کردند.

ایشان در ماه رجب سال ۶۱ هجری به سوی مصر رهسپار شدو در اول شعبان سال ۶۱ هجری وارد مصر شد. والی مصر که «مسلمه بن مخلد انصاری» بود، با جمعی از یارانش از جمله: عبدالله بن الحارث، أبوعمیرة المزنی و . . به استقبال کاروان تازه وارد علویان شتافتند... بنابر این روایت، حضرت زینب (سلام الله) در خانه والی مصر ساکن شد. پس از ۱۱ ماه و ۱۵ روز (از شعبان سال ۶۱ تا رجب سال ۶۲ هجری) در روز یک‌شنبه ۱۵ رجب سال ۶۲ هجری حضرت، دعوت حق را لبیک گفت و بنا بر وصتش، در خانه مسلمه (محل زندگی‌اش) دفن شد. (اخبار الزینبات، عبیدلی، ص ۱۲۱)

۲- حکایات صوفیان و زاهدان است که زینبیه قاهره را از آن حضرت زینب (سلام الله علیها) می‌دانند. مهم‌ترین این حکایات مربوط به «شیخ حسن عدوی خمرای شعرانی» است.

۳- برخی از عالمان و بزرگان در طول تاریخ مرقد شریف منسوب به حضرت زینب (سلام الله علیها) در قاهره را زیارت کرده‌اند؛ از جمله: کافور الأخشیدی، احمد بن طولون (۲۹۳ ۲۵۴)، سیده نفیسه بنت الحسن، الظافر بنصر الله الفاطمی، ابوتمیم معد نزار بن المعز خلیفه وقت فاطمی که در سال ۳۶۹ هجری عمارت جلیل و عظیمی بر مرقد حضرت بنا نهاد. در زمان الحاکم بأمرالله بر موقوفات و خدمات بارگاه زینبی افزوده شد.

۴- تأیید برخی عالمان شیعه: یکی از مشهورترین آنان رجالی و نسابه معروف مرحوم حضرت آیه‌الله العظمی مرعشی نجفی (رحمه الله) است که متمایل به دیدگاه مصر شده است.

اشکالات این ادله

➤ در این جا دو سؤال پیش می آید که عبارتند از:

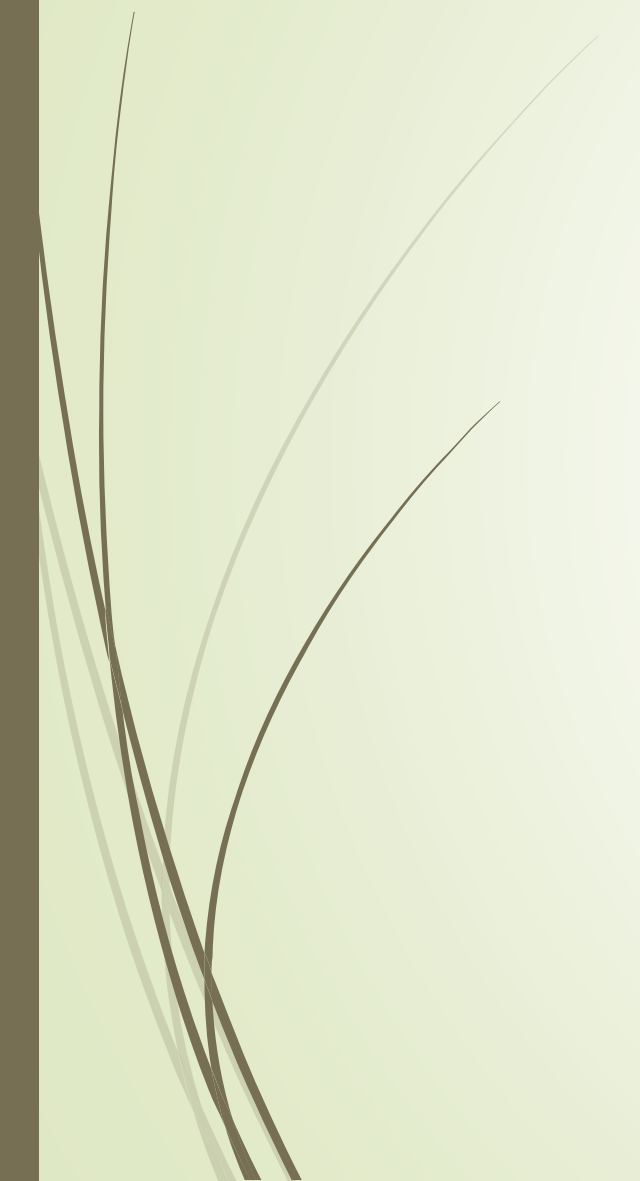

➤ الف. بنابر این دیدگاه، چنانچه زینبیه قناطر السباع در قاهره را مدفن زینب کبری (سلام الله علیها) بدانیم، درباره زینبیه شام چه می توان گفت؟ از آن جا که طرفداران این دیدگاه نمی توانند زینبیه شام را با آن عظمت و شهرت نادیده بگیرند، همان نام و عنوان لوح سنگی که در سال های اخیر از محل «راویه» شام به دست آمده را مستند قرار داده و گفته اند که این مرقد از آن زینب صغری، یکی دیگر از دختران امام علی (علیه السلام) است.

➤ ب. اگر بپذیریم زینب کبری (سلام الله علیها) مدتی در مصر، در خانه والی مصر زندگی کرده، در این مدت به چه اموری مشغول بوده است؟

➤ در پاسخ این سؤال مورخان سکوت کرده و اخبار قابل توجهی از حیات آن حضرت در مصر بیان نکرده اند. البته بعید نیست که آن حضرت در مدت اقامت خود در مصر، با تشکیل جلسات مذهبی، معارف اسلامی و قرآن به زنان تدریس کرده باشد. آن حضرت در مصر با لقب «صاحبه الشوری» مشهور بوده است. در توضیح این لقب باید گفت که آن حضرت در مدت اقامتش در مصر، مدتی به عنوان مشاور ویژه حاکم مصر فعالیت می کرده که بعید به نظر می رسد و قابل تأمل است.

بررسی ادله این گروه

➤ مهم‌ترین اثر پژوهشی که تمام آراء و نظریات موافقان و مخالفان مصر را گرد آورده و با بیان استدلال، رحلت و دفن آن بانوی عظیم‌الشأن را در مصر مردود دانسته، کتاب «مرقد العقيلة زينب» اثر شیخ محمدحسین سابقى پاكستانى است. نویسنده در این کتاب به این نتیجه رسیده که مزار حضرت زینب نه در مصر، بلکه در دمشق است. برخی از دلایلی که او بیان داشته و دیگران نیز در آثار خود آن دلایل را پذیرفته و نقل کرده‌اند، عبارتند از:

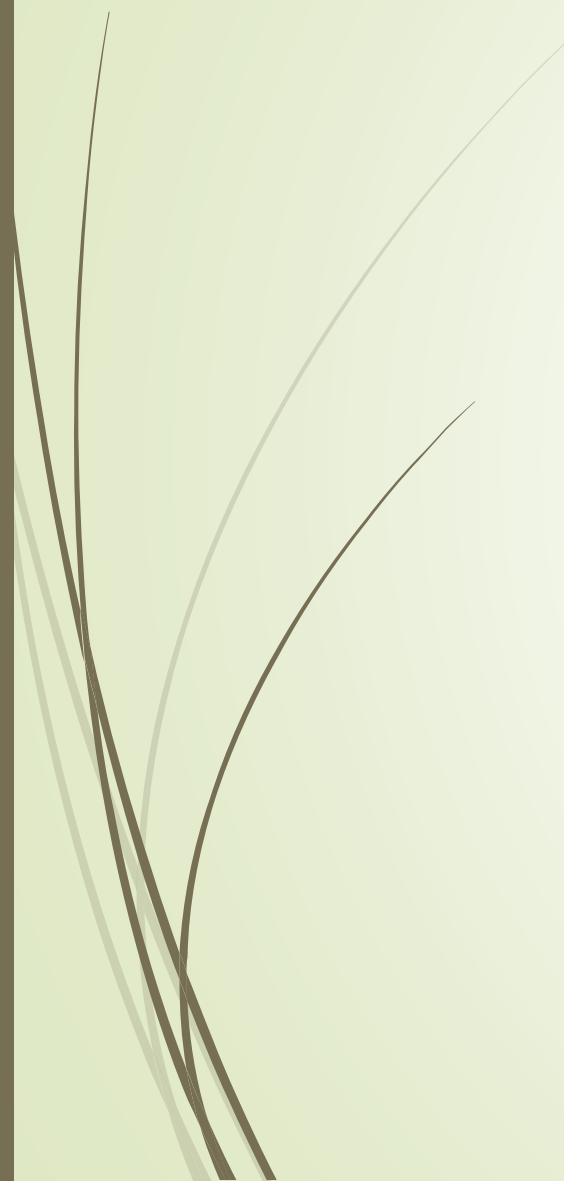

۱- تاریخ‌نویسان مصر به وجود قبر حضرت زینب (سلام الله علیها) در قاهره اشاره نکرده‌اند. جمعی دیگر از نویسندگان و مورخان مصری، در آثار خود نیاورده‌اند که زینب، دختر امام علی (علیه السلام) در مصر دفن شده است و از آثار علما و تاریخ‌دانان معاصر مصری نیز چنین برداشت نمی‌شود که مرقد شریف حضرت زینب (سلام الله علیها) در مصر باشد.

۳- بعضی از تاریخ‌دانان مصری یادآور شده‌اند: هیچ‌کدام از فرزندان صلیبی امام علی (ع) در مصر از دنیا نرفته است. (صفار، حسن موسی ، المرأة العظيمة ، ص ۲۵۵)

➡ ۴- بسیاری از بزرگان مصر از وجود قبر آن بانوی جلیل‌القدر در شهرشان اظهار بی‌اطلاعی می‌کنند. عالمان و حاکمان و سیاحانی که ادعا شده به زیارت مرقد شریف حضرت زینب (سلام الله علیها) رفته‌اند، در حقیقت «زینب بنت یحیی المتوج» را زیارت کرده‌اند. (همان)

۵-سیاحان و جهان‌گردان مسلمانی که جهان اسلام، به‌ویژه مصر را
سیاحت کرده‌اند، از دفن حضرت زینب دختر امام علی (علیه السلام) در
آن سرزمین چیزی نگفته‌اند. (العقيلة زینب و الفواطم، ص ۶۵)

۶- با این که زمامداران فاطمی مصر بنابر قول مشهور، از خاندان علوی بودند و نسبشان را به علویان می‌رساندند و به احیای اندیشه‌های علوی علاقه نشان می‌دادند و شعائر شیعیان - هرچند شیعیان اسماعیلی - را گرامی می‌داشتند، درباره قبر حضرت زینب (سلام الله علیها) چیزی ننوشته و از خود به یادگار نگذاشته‌اند؛ درحالی که نسبت به قبور دیگر علویان مصر ساکت نبوده و در عمران و گسترش و معرفی آنان کوشیده و به زیارت آنان رفته‌اند؛ از جمله به زیارت امامزادگان ثلاث رفته و قبور آنان را آباد کرده‌اند. (مرقد العقیلة زینب، ص ۹۳)

نتیجه گیری:

وجود مرقد آن بانوی بزرگوار در شهرهای سنجار عراق و مدینه منوره، فاقد دلیل لازم و کافی است. بنابراین، دفن آن حضرت در این دو سرزمین نیازمند دلیل قطعی است که تاکنون به دست نیامده است. از این رو به نظر می‌رسد که هیچ کدام از مزارات منسوب به حضرت زینب (سلام الله علیها) مدرک کاملاً قابل اعتمادی ندارند، هر چند که احترام و پاسداشت آن امکنه به دلیل به خاک سپاری یکی از زنان منسوب به خاندان عترت لازم و بایسته است. در یک نگاه کلی، می‌توان احتمال سنجار را مردود، احتمال مدینه را بدون دلیل، احتمال مصر را دارای اشکالات فراوان و احتمال شام را با وجود اندک درنگ تاریخی، از سه دیدگاه قبلی برتر و کامل‌تر و استوارتر دانست.

منابع

➤ شاکری، حسین، العقيلة زينب و الفواطم، قم: الموسسه الاسلاميه العامه للتبليغ والارشاد، ۱۴۳۲.

➤ صفار، حسن موسى، المرأة العظيمة، دمشق: دارالتاخي، ۲۰۰۷.

➤ عاملی، سيد محسن امين، دایره المعارف اعيان الشيعة، بيروت: دارالتعارف للمطبوعات، ۱۴۰۳.

➤ عبیدلی، ابی الحسین بن یحیی، اخبار الزینبیات، قم: آیه الله مرعشی نجفی، بی تا.

➤ قزوینی، سيد محمد کاظم، زينب کبری از ولادت تا شهادت، مترجم: کاظم حاتمی طبری، قم: پیام مقدس، ۱۳۸۶.